

PERSPEKTYWA TRANSWERSALNA W BADANIU RODZINY RYZYKA I WSPARCIU SPOŁECZNYM NA RZECZ DZIECKA I RODZINY¹

EWA KANTOWICZ

ABSTRACT. Kantowicz Ewa, *Perspektywa transwersalna w badaniu rodziny ryzyka i wsparciu społecznym na rzecz dziecka i rodziny* (Transversal prospective in research on family at risk and social support for children and familie). Zalety i wady życia w rodzinie i poza rodziną. Roczniki Socjologii Rodziny, XX, Poznań 2010. Adam Mickiewicz University Press, pp. 209-223. ISBN 978-83-232-2257-6. ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English.

Ewa Kantowicz, Katedra Pedagogiki Społecznej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, (Departament of Social Pedagogy, University of Warmia and Mazury in Olsztyn) ul. B. Głowackiego 17, 10-447 Olsztyn, Poland.

WPROWADZENIE

Współczesna rodzina, szczególnie ta, która jest narażona na ryzyka społeczne, stanowi ważny przedmiot zainteresowań badawczych nauk humanistyczno-społecznych, jak i podmiot profesjonalnych działań w obszarze pomocy społecznej. Oprócz zmian i przeobrażeń w aspekcie globalnym, jesteśmy obserwatorami takich zjawisk, jak: zmiany stylów życia rodziny i tradycyjnych funkcji rodziny, ubożenia rodziny, liberalizacji norm współżycia rodzinnego, uzależnień członków rodziny, przede wszystkim od alkoholu, przemocy wewnątrzrodzinnej, migracji członków rodzin do krajów UE w poszukiwaniu lepszej pracy, a tym samym pojawieniu się nowego problemu „eurosieroctwa” itp.

Aktualne statystyki donoszą, że obszar różnych zagrożeń obejmuje około 40% polskich gospodarstw domowych. Rodzina, która jako podstawowa grupa społeczna jest naturalnie uwikłana w te przemiany, podlega nieuchronnie procesom, które zmieniają nie tylko charakter codziennego życia

¹ Referat pod tym samym tytułem był głoszony na Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej nt. *Wsparcie dziecka i rodziny w kryzysie – kontekst teorii i praktyki pracy socjalnej*, organizowanej przez Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach, Filia Piotrków Trybunalski, Zakład Pedagogiki Społecznej i Pedagogiki Specjalnej, 23 marca 2009 roku.

rodzin, ale także relacje wewnątrzrodzinne, świadomość i postawy członków rodzin, w tym również dzieci. Dzięki nowym technologiom informatycznym i większej mobilności przestrzennej członków rodzin, rozprzestrzeniają się różne wzory kultury zachodu, które wpływają pośrednio na zmiany modeli funkcjonowania rodziny i na dewaluację kulturowo utrwalonych wartości życia rodzinnego.

Ze względu na zróżnicowanie i wielowymiarowość problematyki teoretyczno-praktycznej rodziny, w moim przekonaniu transwersalność może być tą perspektywą metodologiczno-metodyczną, która pozwoli na wieloaspektową eksplorację zjawisk dotyczących współczesną rodzinę. Artykuł ten jest więc próbą przybliżenia koncepcji transwersalności jako jednego z wielu możliwych podejść w badaniu rodziny oraz w analizie strategii działania socjalno-wychowawczego na rzecz rodziny.

1. TRANSWERSALNOŚĆ JAKO METODOLOGICZNA KONCEPCJA BADANIA I DZIAŁANIA

Zakładam, że transwersalność jako metodologiczna i edukacyjna perspektywa rozumiana jest jako wieloaspektowe działanie społeczno-pedagogiczne, ukierunkowane na wspieranie rozwoju indywidualnego, grupowego i społecznego w wymiarze temporalnym oraz działania integracyjne. Znajduje ona rzeczywiste aplikacje w badaniach rodziny i działaniach na rzecz rodziny. Przyjmując perspektywę transwersalną w budowaniu wiedzy o współczesnej rodzinie i dylematach jej funkcjonowania, zakładamy, że ta perspektywa może być efektywniejsza w budowaniu wiedzy o zjawiskach i problemach dotyczących rodzinę ryzyka. Transwersalność nie wyklucza, ale obejmuje także wielodyscyplinarne podejście do niektórych obszarów badania i działania społecznego, które wymagają zastosowania stanowisk prezentowanych przez różne dziedziny wiedzy i różnych profesjonalistów (np. poprzez powoływanie multidyscyplinarnych zespołów specjalistów ds. ochrony dziecka, wspierania rodzin ryzyka etc.).

„Transwersalność” (fr. *transversal* – przebiegający poprzecznie) w naukach społecznych, w dyskusji i praktyce na gruncie europejskim „[...]Wyraża się w próbach tworzenia metateorii działania (filozofii działania), która nie tylko zajmuje się opisem samego procesu, ale proponuje również narzędzia analizy epistemologicznej poznania (i rozumienia) danego obszaru działania społecznego. Stanowić także może odniesienia dla jego orientowania oraz poszukiwania uzasadnień podejmowania aktywności”².

² E. Marynowicz-Hetka, *Podejście transwersalne w analizie obszarów działania społecznego*, [w:] *Pedagogika społeczna w perspektywie europejskiej. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, (red.) S. Kawuła, E. Marynowicz-Hetka, A. Przeclawska, Oficyna Wyd. Kastalia, Olsztyn 2003, s. 286.

Pierwsze podejście transwersalne jest to stanowisko metodologiczne, które wynika z niedostatków znanych perspektyw poznania działania społecznego i jest reakcją na niedostatek perspektywy obiektywistycznej oraz partycypacyjno-interpretatywnej, pozwala też na ujmowanie danego obszaru działania w trzech wymiarach: „z zewnątrz”, „wewnątrz” i sytuując się „nad nim”. To podejście odwołuje się do transwersalnej teorii edukacji, nazywanej zamiennie psychosocjologiczną teorią edukacji, która przyjmuje koncepcję pozwalającą na wieloprzesłankowy i wieloodniesieniowy ogląd pola edukacji – jej praktyki, kultury i praktycznej działalności³. W pracy socjalnej transwersalność w tym ujęciu pozwala na wielowymiarowe, wieloaspektowe badanie przedmiotu zainteresowań tej dziedziny naukowo-profesjonalnej.

Druga perspektywa transwersalności wiąże się z namysłem nad poszukiwaniem metody działania w obszarze profesjonalnej praktyki, która pozwoliłaby na zbudowanie harmonii między tym, co globalne, w różnych wymiarach procesualnych i temporalnych⁴ i tym, co indywidualne oraz między tym, co heterogeniczne (różnorodne) – prowadzące do zróżnicowań, a tym, co homogeniczne (jednorodne) – wyrażające się w uniformizacji (unifikacji, standaryzacji)⁵.

Wydaje się, że ta koncepcja może być nazwana jako **praktyczno-technologiczna**, odnosi się bardziej do praktyki społeczno-edukacyjnej, na płaszczyźnie której wymagane są kompetencje poznawcze i aplikacje takich metod (technik, strategii), które oparte są na racjonalnie uzasadnionych działaniach, a więc wymagających zastosowania wiedzy wielodyscyplinarnej i empirycznie sprawdzonych umiejętności, a także umiejętności refleksji nad konsekwencjami tego działania.

2. RODZINA RYZYKA JAKO PRZEDMIOT ZAINTERESOWAŃ NAUKOWO-BADAWCZYCH PRACY SOCJALNEJ

W naukach społeczno-humanistycznych to rodzina stanowi jeden z głównych obszarów zainteresowań badawczych, a wiele opracowań koncentruje się na opisie i wyjaśnianiu uwarunkowań funkcjonowania rodziny jako środowiska wychowawczego i środowiska pracy socjalnej⁶. Dla peda-

³ E. Kantowicz, *Praca socjalna w Europie. Inspiracje teoretyczne i standardy kształcenia*, Wyd. UWM, Olsztyn 2005, s. 102; E. Marynowicz-Hetka, *Podejście transwersalne w analizie obszarów działania społecznego...*, dz. cyt., s. 287.

⁴ F. Braudel., *Historia i trwanie*, Warszawa 1999.

⁵ Tamże.

⁶ W pracy zbiorowej pod red. J. Białej i B. Matyjas analizuje się rodzinę jako środowisko pracy socjalnej: *Rodzina jako środowisko pracy socjalnej*, (red.) J. Biała, B. Matyjas, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2007.

gogów społecznych i pracowników socjalnych szczególnym obiektem eksploracji jest rodzina, która stwarza rzeczywiste lub potencjalne zagrożenie funkcjonowania jej członków, a szczególnie dzieci, stając się podmiotem działań edukacyjnych i wspierających.

Rodzinę taką określa się mianem rodziny dysfunkcyjnej lub też rodziny problemowej. W literaturze angielskojęzycznej rodzina dysfunkcyjna nazywana jest rodziną ryzyka (*family at risk*), określenie takie jest coraz częściej aplikowane również przez polskich pedagogów, m.in. przez S. Kawulę i E. Kantowicz⁷. Niemniej jednak ta kategoria wymaga doprecyzowania.

Termin społeczeństwa ryzyka wprowadził już ponad dwadzieścia lat temu Ulrich Beck, przyjmując tezę, że ryzyko stanowi główną cechę naszych społeczeństw, lokując się we wszystkich obszarach naszego życia, wywołując powstawanie napięć i niezalutwionych kwestii społecznych zarówno w skali makro, jak i mikro⁸.

Zgodnie więc z fenomenem „społeczeństwa ryzyka” – **rodziną ryzyka** możemy nazwać rodzinę, która przeżywa wewnętrzne lub zewnętrzne napięcia (*kryzysy, problemy*) na skutek dotyczących ją kwestii społecznych, takich jak: ubóstwo, bezrobocie, niepełnosprawność, bezdomność, patologie społeczne (*uzależnienia, przemoc, przestępczość*), samotne rodzicielstwo⁹. Jeśli kryzys jest krótkotrwały i rodzina ryzyka ma zdolności „regeneracyjne” lub we wczesnej fazie kryzysu zostanie objęta działaniami profilaktyczno-kompensacyjnymi, nie musi stać się rodziną dysfunkcyjną czy patologiczną. Bowiem mówiąc o **rodzinie dysfunkcyjnej**, mamy na uwadze taką rodzinę, która nie spełnia całkowicie lub tylko częściowo przypisanych jej przez społeczeństwo funkcji: kontrolno-zabezpieczających, opiekuńczo-wychowawczych, socjalizacyjnych, emocjonalnych – na skutek ubóstwa, choroby, dezorganizacji lub innej przyczyny, świadczącej o kryzysie lub patologii systemu rodzinnego.

Rodzinom dotkniętym dysfunkcją (dysfunkcjami) udziela się zwykle wielorakich form wsparcia, które mają na celu pobudzenie jej do normalnego funkcjonowania, przywracając zdolności opiekuńczo-wychowawcze i wiarę we własne możliwości zmian. Ważnym etapem takiej pomocy jest wczesna interwencja oparta na właściwej diagnozie trudności i problemów dotyczących rodziny ryzyka. Profesjonalna pomoc rodzinie będzie koncentrować się na trafnej diagnozie i dostosowaniu terapii rodzinnej do konkretnej sytuacji rodziny, jej możliwości regeneracyjno-adaptacyjnych oraz

⁷ S. Kawula, *Mozaikowość rodziny. Szkic do portretu współczesnych form rodzinnych i małżeńskich*, Wyd. Adiaphora, Olsztyn 2003; E. Kantowicz, *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Wyd. UWM, Olsztyn 2001, s. 182.

⁸ U. Beck, *Społeczeństwo ryzyka w drodze do innej rzeczywistości*, PWN, Warszawa 2002.

⁹ E. Kantowicz, *Rodzina ryzyka jako przedmiot zainteresowań naukowo-profesjonalnych pracy socjalnej*, [w:] *Miłość wierność i uczciwość na rozstajach współczesności. Kształty rodziny współczesnej* (red.) W. Muszyński, E. Sikora, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 365.

reakcji rodziny na pojawiające się problemy czy wydarzenia kryzysowe¹⁰. Wśród tych cech rodziny dysfunkcyjnej/ryzyka wyróżniono: niewydolność materialną; trudne warunki mieszkaniowe; patologię społeczną w rodzinie; niską dojrzałość społeczno-emocjonalną i pedagogiczną rodziców; trudności dydaktyczno-wychowawcze z dziećmi; samotne rodzicielstwo. Dodatkowymi wskaźnikami dysfunkcyjności rodziny, które winny być sygnałem do zainteresowania się nią przez pedagoga lub/i pracownika socjalnego mogą być: brak lub zaburzone kontakty z rodzinami pochodzenia, sąsiadami; brak pomocy oraz wsparcia ze strony rodziny, środowiska lokalnego, instytucji socjalno-wychowawczych w sytuacji pojawienia się dysfunkcji, problemu czy kryzysu¹¹.

W rodzinach ryzyka zwykle występuje zespół czynników determinujących niewydolność w realizacji przez nią funkcji w układzie przestrzenno-temporalnym. Toteż przy opracowywaniu diagnozy i projektu pomocy rodzinie niezbędne jest wieloaspektowe rozpoznanie oraz podjęcie działań przez różne osoby (profesjonalistów) oraz różne instytucje socjalne, opiekuńczo-wychowawcze i edukacyjne lub/i organizacje pozarządowe funkcjonujące w środowisku życia takiej rodziny.

3. TRANSWERSALNOŚĆ JAKO METODOLOGICZNA KONCEPCJA BADANIA RODZINY

Rodzina jako przedmiot lub podmiot badań pedagogiczno-społecznych wymaga korzystania z różnych metodologii wywodzących się z dwóch tradycji: empiryczno-pragmatycznej (pozytywistycznej, klasycznej) i spekulatywno-intuicyjnej (fenomenologiczno-hermeneutycznej, interpretatywnej).

Klasyczne strategie badawcze opierają się na wykorzystywaniu wiedzy naukowej a priori i konstruowaniu „nowej” wiedzy wynikającej z empirycznie potwierdzanych faktów. Naukowe podejście w procesie badawczym zakłada aplikowanie epistemologicznego paradygmatu, który zawiera i odwołuje się do spójnych i systematycznych teorii, praw, reguł, procedur i technik badawczych. Zwykle wiąże się ze stosowaniem metod badań ilościowych, w których wiedza naukowa jest konstruowana dzięki gromadzeniu, porządkowaniu i analizowaniu danych empirycznych. Dane te dotyczą zwykle powtarzających się, obserwowalnych w czasie i przestrzeni – zachowań, procesów i zjawisk (również społecznych).

¹⁰ E. Kantowicz, *Rodzina jako przedmiot...*, op. cit., s. 365-366.

¹¹ E. Kantowicz, *Diagnozowanie i programy wsparcia na rzecz rodzin ryzyka*, [w:] *Pomoc społeczna i praca socjalna wobec problemów współczesności*, (red.) E. Trafiałek, A. Kieszowska, R. Stojcka-Zuber, PWSZ Tarnobrzeg 2004, s. 303-304.

W badaniach nad rodziną, zgodnie ze strategiami klasycznymi próbuje się kategoryzować konkretne wskaźniki czy czynniki charakteryzujące rodzinę, które podlegają mierzeniu i obserwowaniu. Toteż w klasycznym badaniu systematyzuje się dane ilościowe i weryfikuje fakty, próbując je obiektywizować i generalizować (choć w swej naturze są one często kategoriami jakościowymi). Badania te nie wykluczają stosowania analizy jakościowej, choć zwykle odnosi się ona do interpretacji danych potwierdzonych empirycznie. Gwarancja obiektywizmu i niezależności badacza ma wynikać z faktu użycia standaryzowanych metod, technik i narzędzi oraz analiz statystycznych danych. W tym pozytywistycznym podejściu do badań dominuje myślenie dedukcyjne, a generowana wiedza zależy od skali, regularności i częstotliwości procesów, zjawisk i zachowań występujących w określonych środowiskach.

Klasyczne badania społeczne można sprowadzić do czterech etapów (faz):

1. Faza I – podczas której badacz gromadzi informacje dotyczące badanego zjawiska, procesu, struktury; teorie wyjaśniające; metody i techniki generowania danych oraz koncepcje i kategorie definiujące i analizujące przedmiot badań. W fazie tej badacz może odwoływać się do danych ilościowych i jakościowych oraz myślenia dedukcyjnego i indukcyjnego.

2. Faza II – obejmuje sam proces badań i gromadzenia danych z zastosowaniem różnych technik i narzędzi badawczych, zgodnie z wcześniej opracowaną procedurą.

3. Faza III – wiąże się z analizą zgromadzonego materiału empirycznego, w której dane ilościowe poddawane są analizie statystycznej, a elementy jakościowe badanych procesów i zjawisk są opisywane lub poddawane analizie etnograficznej.

4. Faza IV – koncentruje się na ewaluacji i konkluzjach, które mogą dotyczyć samego przebiegu badań, jak i wartości oraz prawdziwości zgromadzonych danych. Uzyskane wyniki badań mogą być również konfrontowane z wcześniej przyjętymi teoriami i wysuniętymi hipotezami (por. Adams, Luckova)¹².

Zwolennicy tego podejścia sugerują, że wiedza generowana jest dzięki systematycznym badaniom, a jej weryfikacja dokonywana jest za pośrednictwem empirycznie sprawdzalnych faktów i wcześniej przyjętych teorii. Mimo szerokiego stosowania tego typu badań, m.in. nad rodziną, problematyczny pozostaje sam proces badania, który zależy nie tylko od obserwowanych zjawisk i faktów, a także od samego obserwatora – jego do-

¹² I. Luckova, A. Adams, *Research in social work*, [w:] *Key Themes in European social work theory. Practice and Perspectives*, (red.) A. Adams, P. Erath, S. Shardlow, Russell Mouse Publishing, 2001.

świadczeń, wiedzy, stosowanych procedur, technik i umiejętności metodologicznych.

W ostatnich latach wzrosło zainteresowanie jakościowymi strategiami badań społecznych zainspirowane koncepcjami Diltheya, Habermasa czy Giddensa. Warto podkreślić, że w badaniach jakościowych duże znaczenie przypisuje się działaniu społecznemu. Zgodnie z założeniami tych badań identyfikowanie i interpretowanie struktury, zjawisk i procesów społecznych tu – funkcjonowania rodziny, może dokonywać się dzięki podmiotom działającym w środowisku rodziny, a więc nie może być redukowane do określonych praw czy wskaźników ogólnospołecznych.

Jakościowe strategie badań socjalnych mogą być charakteryzowane poprzez:

1. Subiektywny wymiar badania, który jest zdeterminowany doświadczeniem i percepcją badacza;
2. Kontekstualną naturę badania, która jest określona przez podmiot i jego środowisko;
3. Dane, które gromadzone są dzięki zastosowaniu technik: obserwacji i wywiadu, a dominuje w nich analiza jakościowa (kulturowa lub/i lingwistyczna);
4. Teorie, które budowane są na podstawie myślenia indukcyjnego i badania w działaniu (interakcji), gdzie badacz, na podstawie subiektywnych znaczeń, generalizuje wiedzę i współtworzy nowe teorie.

Proces badawczy budowany jest nie na podstawie teorii i hipotez, ale na podstawie praktyki, w obszarze której działa badacz¹³.

Jakościowe strategie badawcze w badaniach rodziny jako środowiska wychowawczego i „środowiska pracy socjalnej”¹⁴ korespondują z opcją humanistyczno-poznawczą, reprezentowaną na gruncie polskiej metodologii badań pedagogiczno-społecznych, m.in. przez B. Smolińską-Theiss, M. Czerepaniak-Walczak, D. Urbaniak-Zajęc, J. Piekarskiego. Wymienieni tutaj autorzy podkreślają zasadność badania przez działanie, badania w działaniu, badania aktywizującego w tworzeniu wiedzy naukowej. Jak pisze M. Winiarski¹⁵ opcja ta wyrosła na gruncie socjologii i psychologii humanistycznej oraz stała się czynnikiem zasilającym nurt pedagogiki humanistycznej. Zgodnie z tym nurtem badanie przez działanie zakłada ciągły

¹³ Ibidem, s. 32.

¹⁴ Takiego sformułowania użyły B. Matyjas i J. Biała w publikacji, która stanowiła pokłosie seminarium naukowego towarzyszącego XVI Zjazdowi PSSPS w Kielcach w 2005 roku. *Rodzina jako środowisko pracy socjalnej*, (red.) J. Biała, B. Matyjas, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2007.

¹⁵ M. Winiarski, *Nowe uwarunkowania badawcze pedagogiki społecznej*, [w:] *Pedagogika społeczna w perspektywie europejskiej. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, (red.) S. Kawula, E. Marynowicz-Hetka, A. Przeclawska, Oficyna Wydawnicza Kastylija, Olsztyn 2003.

kontakt badacza ze środowiskiem. Badanie jest procesem aktywności poznającego środowisko, poprzez organizowanie różnych form pracy opiekuńczo-wychowawczej i socjalnej. Badanie przez działanie może być również ukierunkowane na: rekonstrukcję przeszłości środowiska; zachowanie i funkcjonowanie tradycji i norm; współorganizowanie życia badanej społeczności¹⁶. Praktyczny charakter tego rodzaju badań zawiera się w zdobywaniu doświadczenia przez badaczy i badanych, doświadczenia i wiedzy sprzyjającej poznaniu i zmienianiu własnej sytuacji społecznej, projektowaniu działań w określonych warunkach i zmierzających do rozwiązania problemów danego środowiska¹⁷.

W badaniach nad rodziną wciąż wzrasta zainteresowanie i zapotrzebowanie na odkrywanie życia codziennego rodziny, doświadczenia przez nią różnych procesów, szczególnie związanych z transformacją – podyktowane rozwijającą się fenomenologią w ujęciu E. Husserla oraz jego kontynuatorów, czy też pionierskimi badaniami G.H. Meada i H. Thierscha¹⁸. *Fenomenologiczne badania nad codziennością odślaniają fenomeny konkretnych sytuacji człowieka i przeżyć z nimi związanych[...] Objęte fenomenologiczną analizą fenomeny odnoszą się do świata przeżywanego, który ujawnia się w toku doświadczenia jednostki i grupy. Taki świat jest wiarygodnym źródłem i podłożem wszelkiego poznania naukowego*¹⁹.

Podejście fenomenologiczne ukierunkowane na poznawanie istoty rzeczy samych w sobie i rekonstrukcję znaczeń oraz subiektywnych sensów, jakie nadaje otaczającej rzeczywistości człowiek (badacz i badany) może mieć kapitalne znaczenie w eksploracji życia rodzinnego, które jest uwikłane w kontekst zjawisk społecznych i wychowawczych, a tym samym nie można dokonać jego analizy, bez odwoływania się do doświadczeń uczestników życia rodzinnego i znaczeń, jakie ci uczestnicy jemu nadają. Rzeczywistość życia rodzinnego jest bogata w takie fenomeny, jak: macierzyństwo, ojcostwo, autorytet, odpowiedzialność, władza, zależność, atmosfera, tożsamość, posłuszeństwo, opieka, miłość i wiele innych²⁰. Badacz analizuje te fenomeny rodzinne z perspektywy określonego miejsca i czasu, odrzucając

¹⁶ W. Theiss, *Edukacja środowiskowa. Zarys problematyki*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1996, nr 2, s. 157.

¹⁷ B. Smolińska-Theiss, *Badanie przez działanie w pedagogice społecznej*, [w:] *Badanie i działanie w poszukiwaniu metod organizowania środowiska wychowawczego*, (red.) B. Smolińska-Theiss, Warszawa 1998, s. 69-70 oraz E. Kantowicz, *Praca socjalna w Europie...*, op. cit., s. 22.

¹⁸ Szerzej koncepcje H. Thierscha omawia D. Urbaniak-Zajac, *Pedagogika społeczna w Niemczech – stanowiska teoretyczne i problemy praktyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

¹⁹ D. Opozda, *Fenomenologiczno-hermeneutyczna perspektywa badań nad rodziną*, [w:] *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej rodziny. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku*, (red.) M. Ciczowska-Giedziun, E. Kantowicz, Wyd. Akapit, Toruń 2010, s. 16.

²⁰ Ibidem, s. 20.

tradycyjne czy stereotypowe ich „przedrozumienia” i interpretując je przede wszystkim z punktu widzenia doświadczenia i funkcjonowania jednostki w życiu codziennym.

Współcześnie pojawiają się też mocne argumenty, przemawiające za tym, by w badaniach społecznych nad rodziną, wpisujących się w badania z zakresu pracy socjalnej, łączyć badanie i działanie, a tym samym stosować takie modele badawcze, które odnoszą się zarówno do podejść ilościowych, jak i jakościowych. Promowany jest eklektyczny model badań, który określa się mianem triangulacji. W modelu tym [...] łączy się wiele zróżnicowanych źródeł, metod, technik i narzędzi badawczych, wywodzących się z różnych paradygmatów metodologicznych, w celu gromadzenia jak najlepszego materiału empirycznego [...] ²¹.

Zastosowanie modelu eklektycznego w badaniu rodziny może dotyczyć zarówno triangulacji danych z badań prowadzonych na różnych próbach reprezentatywnych, w różnych przedziałach czasowych lub z różnymi osobami (np. przy zastosowaniu wywiadów) lub triangulacji metod badawczych, tzw. triangulacja metodologiczna (podejście ilościowe i jakościowe) ²², czy też stosowania modeli mieszanych – badania przez działanie, badania w działaniu, które dopuszczają jednoczesne stosowanie (kompilację) różnych metod i technik.

Transwersalność w badaniu rodziny może wreszcie dotyczyć różnych perspektyw procesu eksploracji, czyli badania „nad rodziną” „z zewnątrz” i „wewnątrz” rodziny. Odnosząc te perspektywy do przykładów badań, warto podkreślić, że badania nad rodziną zwykle opisują ogólną sytuację rodziny w skali makro, poprzez wskaźniki ilościowe określające wielkość i skalę jakiejś kwestii dotyczącej rodzinę (np. skala ubóstwa rodzin).

Badania „z zewnątrz” są chyba najliczniej reprezentowane w literaturze dotyczącej rodziny, i są to badania opisujące oraz wyjaśniające różne problemy i zjawiska, które charakteryzują rodzinę uwiklaną w kontekstualność życia społecznego, zwykle z perspektywy funkcji i zadań przypisanych tej grupie społecznej. Badacz występuje tu w roli eksperta, który próbuje diagnozować sytuację rodziny i na podstawie uzyskanych danych analizuje determinanty funkcjonowania rodziny czy też wyjaśnia mechanizmy, np. procesu dysfunkcyjności rodziny.

²¹ J.W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design. Choosing among Five Traditions*, London-New Dehli 1997, dz. cyt. za: M. Guziuk, *Podstawy metodologiczne prac promocyjnych*, OSW, Olsztyn 2004, s. 21.

²² Ibidem.

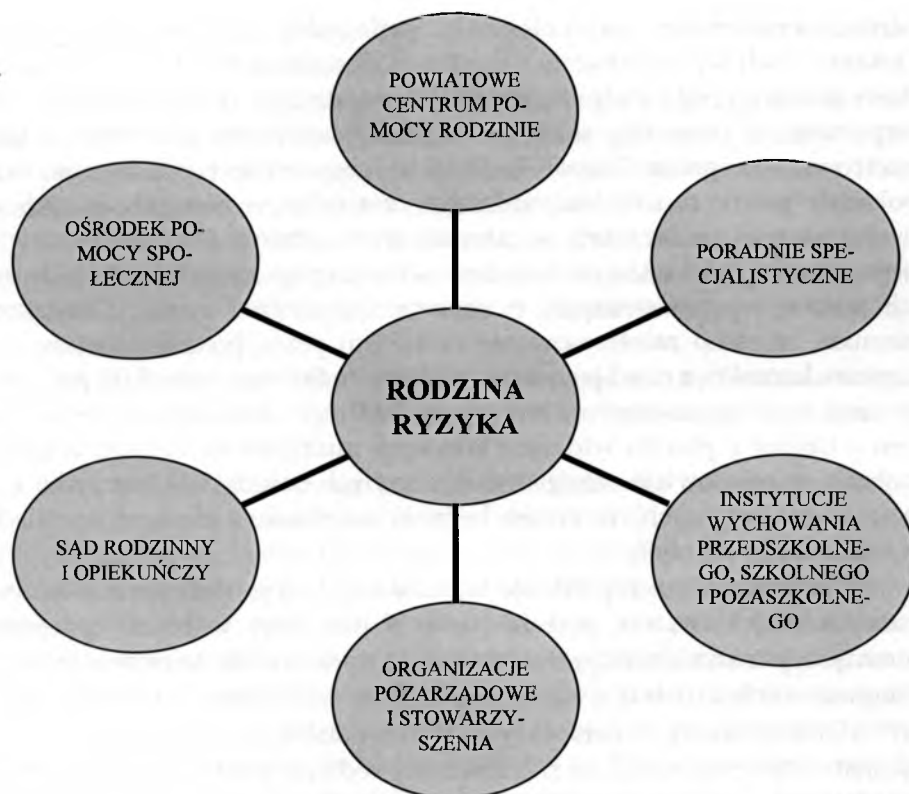
Badania „wewnątrz” to badania wykorzystujące modele fenomenologiczne, czy też modele badania w działaniu, pozwalające na zbliżenie się do życia codziennego rodziny i jego analizowania, z wykorzystaniem opisu fenomenologicznego, w którym badacz nie występuje w roli eksperta, ale osoby naprowadzającej badanego na doświadczenia źródłowe oraz odsłanianie świata, jego postrzeganie tu i teraz, także dzięki użyciu wywiadu jakościowego, jak również w procesie dialogu między badaczem a badanym w danej przestrzeni społecznej. Dziś wykorzystanie tej perspektywy ma kapitalne znaczenie w działaniach socjalno-wychowawczych podejmowanych z rodziną dysfunkcyjną (i na jej rzecz), np. w pracy socjalnej wykorzystującej podejścia skoncentrowane na rozwiązaniach. Podejścia skoncentrowane na rozwiązaniach w praktyce pracy socjalnej w krajach Zachodu są stosowane od lat 90. XX wieku, a w Polsce inicjatywa ta pojawiła się w drugiej połowie lat 90. XX wieku, przede wszystkim dzięki działaniu Ośrodka Terapii Krótkoterminowej w Łodzi, którego założycielami są J. i M. Lelonkiewiczowie. Aktualnie Terapia Skoncentrowana na Rozwiązaniu jest promowana przez ośrodki naukowo-szkoleniowe w Warszawie, Krakowie, Toruniu, Bielsku-Białej, Częstochowie²³.

4. TRANSWERSALNOŚĆ JAKO METODOLOGICZNA KONCEPCJA DZIAŁANIA (WSPARCIA SPOŁECZNEGO) NA RZECZ DZIECKA I RODZINY RYZYKA

Rodzina ryzyka, rodzina zagrożona dysfunkcyjnością – jest obiektem wielu zainteresowań badawczych na płaszczyźnie nauk humanistyczno-społecznych od wielu lat, czego przykładem są liczne publikacje poświęcone jej problematyce. Rodzina taka staje się podmiotem profesjonalnych działań diagnostyczno-profilaktycznych i wspierających²⁴. Podejście transwersalne do profesjonalnej praktyki na rzecz dziecka i rodziny wiąże się z teorią społecznej działalności, w obszarze której profesjonaliści winni brać pod uwagę różne wymiary funkcjonowania rodziny i jej wspierania: świat obiektywny, świat subiektywny i świat społeczny; aspekt zbiorowy, grupy i indywidualny; skalę makro, mezo i mikro.

²³ Szerzej to zagadnienie omawia I. Krasiejko w publikacji pod tytułem: *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejścia skoncentrowane na rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Wyd. Śląsk, Katowice 2010, s.164-165.

²⁴ S. Kawula, *Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych*, [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 1997.

Instytucje uczestniczące w diagnozowaniu rodziny ryzyka i działaniach na jej rzecz

Źródło: opracowanie własne

W kontekście wielu badań eksplorujących rodziny ryzyka, czyli rodziny objęte działaniami w obszarze pracy socjalnej, ujawniany jest fakt, że rodziny te stwarzają rzeczywiste zagrożenie pomyślnego funkcjonowania członków rodzin, rozwoju dzieci i osiągnięcia przez nie sukcesu w nauce oraz realizacji wyższych aspiracji edukacyjnych, zawodowych i społecznych. Toteż praca socjalno-wychowawcza z rodzinami i dziećmi pochodzącymi z tych środowisk **winna uwzględniać kontekstualność i wielowymiarowość** problemów z którymi rodzina się boryka.

Próby organizacji zespołów składających się z przedstawicieli różnych profesji, którzy podejmowali zarówno badania, jak i działania wychowawczo-opiekuńcze w środowisku szkoły, podjęła na przełomie lat 20. i 30. XX wieku także Helena Radlińska, diagnozując przyczyny drugoroczności dzieci w oddziałach wybranych szkół warszawskiej Ochoty i Woli²⁵. W ba-

²⁵ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1961, s. 94 i 105.

daniach brali udział psychologowie, pedagodzy, pracownicy społeczni i lekarze, a ich wyniki ukazały nie tylko złożoność uwarunkowań niepowodzeń szkolnych, ale stały się też podstawą działań multiprofesjonalnych wspierających pomyślny rozwój dziecka. Doświadczenia zdobyte w toku realizowanego przez Zespół Radlińskiej eksperymentu pedagogicznego pokazały pewne możliwości oddziaływania szkoły i zaangażowanych innych instytucji społecznych w zakresie przetwarzania środowiska rodzinnego dziecka (podnoszenie świadomości pedagogicznej rodziców, zmiana ich postaw wychowawczych, polepszenie warunków życia). Zauważono również, że samo zainteresowanie dzieckiem przez profesjonalistów oraz częstsze kontakty z nim i jego środowiskiem rodzinnym sprzyjały poprawie sytuacji opiekuńczo-wychowawczej. H. Radlińska wskazała na jeszcze jeden – istotny z punktu widzenia koncepcji multiprofesjonalnego wsparcia czynnik, a mianowicie zaangażowanie samych nauczycieli (nie tylko ekspertów zewnętrznych) w proces badania uwarunkowań rozwoju dziecka w środowisku szkoły²⁶.

Współcześnie egzemplifikacją takich działań są powoływane w ramach różnych projektów, np. przeciwdziałania przemocy w rodzinie, zespoły interdyscyplinarne (multiprofesjonalne), którym to właśnie przyświeca idea diagnozowania i rozwiązywania zagrożeń dziecka (dzieci) i rodziny w sposób wieloaspektowy. Z perspektywy transwersalnej – aktywizacja i integracja instytucji społecznych na rzecz pomocy rodzinie i dziecku w środowisku lokalnym, ma na celu zmobilizować rodzinę do zmian i te podmioty oraz instytucje, które mogą uczestniczyć w działaniach, za pośrednictwem kompetentnych i zaangażowanych profesjonalistów. Wśród nich są to:

1. Instytucje pomocy społecznej, diagnozujące i wspierające środowiska dotkniętych bezrobociem, ubóstwem, niepełnosprawnością, samotnym rodzicielstwem, alkoholizmem;

2. Placówki opiekuńczo-wychowawcze, a przede wszystkim placówki wsparcia dziennego, które organizują zajęcia kompensacyjno-terapeutyczne i rekreacyjne dla dzieci ze środowisk zagrożonych lub dotkniętych wykluczeniem społecznym;

3. Sądy rodzinne i nieletnich, które głównie za pośrednictwem kuratorów interweniują w środowiska rodzinne uczniów, zwykle charakteryzujące się patologią i/lub przestępczością;

4. Organizacje pozarządowe, specjalizujące się w organizowaniu opieki nad dziećmi o specjalnych potrzebach wychowawczo-edukacyjnych i/lub

²⁶ E. Kantowicz, *Koncepcje multiprofesjonalnego wsparcia dziecka w środowisku szkoły – szanse i bariery*, [w:] *Ciągłość i zmiana w edukacji szkolnej – społeczne i wychowawcze obszary napięć*, (red.) J. Surzykiewicz, M. Kulesza, Wyd. UŁ, Łódź 2010, s. 143.

rodzin oczekujących pomocy oraz udzielaniu różnych form wsparcia, w zależności od typu organizacji;

5. Poradnie psychologiczno-pedagogiczne, które są przygotowane do profesjonalnej diagnozy dzieci/uczniów wybitnie zdolnych i z deficytami rozwojowymi lub przejawiających społeczne niedostosowanie oraz inne poradnie specjalistyczne dla dzieci, młodzieży i rodziców;

6. Władze lokalne i podmioty samorządowe, które tworzą określoną politykę (także w sferze edukacyjnej) oraz mogą organizacyjnie i finansowo wspierać inicjatywy instytucjonalne, a także monitorować pewne projekty w danym środowisku²⁷;

7. Policja, Kościół lub inne instytucje, które podejmują działania w ramach różnych projektów profilaktycznych lub opiekuńczo-wychowawczych;

8. Mass media, które mogą podejmować działania informacyjno-edukacyjne i kampanie promocyjne, a tym samym wspierać inne instytucje w podnoszeniu świadomości społecznej w obszarze opieki i wychowania²⁸.

O możliwościach efektywnej pracy z rodzinami wieloprogowymi można będzie mówić tylko wtedy, kiedy podjęta zostanie systematyczna współpraca między instytucjami zajmującymi się dzieckiem i rodziną oraz wzmocnione zostanie zaufanie samych rodzin ryzyka do instytucji społecznych. Biorąc pod uwagę podjęte rozważania dotyczące perspektywy transwersalnej, warto podkreślić, że badanie rodziny ryzyka w tym ujęciu winno uwzględniać nie tylko złożoność i wielowymiarowość funkcjonowania rodziny, ale również kontekstualność sytuacji badanej rodziny i wielość źródeł informacji o rodzinie (badanie wewnątrz, zewnątrz i nad rodziną). Odwołując się zaś do strategii i form profesjonalnego działania, w ujęciu transwersalnym można zakładać, że praca z dzieckiem i rodziną ryzyka będzie bardziej efektywna, jeśli uwzględni się: 1) diagnozowanie funkcji rodziny przez różnych specjalistów oraz 2) udzielanie wieloaspektowej pomocy. Wskazane byłoby organizowanie różnych form wsparcia, ale nadzorowanie rodziny przez wybraną instytucję sieci pomocy społecznej, z zachowaniem zasady pomocniczości i komplementarności.

UWAGI KOŃCOWE

Podsumowując powyższe analizy teoretyczne dotyczące zastosowania perspektywy transwersalnej w badaniu rodziny ryzyka oraz w działaniach socjalno-wychowawczych na rzecz dziecka i rodziny w systemie opieki

²⁷ E. Jarosz, *Ochrona dzieci przed krzywdzeniem. Perspektywa globalna i lokalna*. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008, s. 369.

²⁸ E. Kantowicz, *Koncepcje multiprofesjonalnego wsparcia...*, op. cit., s. 146.

i pomocy społecznej, można zaryzykować tezę, że zastosowanie podejścia transwersalnego może być ważne w konstruowaniu wiedzy o rodzinie ryzyka, doświadczaniu przez nią świata codziennego, budowaniu społecznej świadomości i odpowiedzialności związanej z jej funkcjonowaniem oraz determinantach mniej lub bardziej efektywnych działaniach na rzecz dziecka i rodziny.

Transwersalna koncepcja metodologiczno-praktyczna związana z rodziną jako obiektem zainteresowań badawczych i działań wspierających, może wykorzystywać różne metody i techniki zarówno jej eksploracji, jak i sposobów pracy socjalno-wychowawczej. Niewątpliwie jednak ma przede wszystkim służyć stosowaniu takich metod opisywania i diagnozowania rodziny oraz ewaluacji funkcji rodziny czy jakości jej życia, które będą wzmacniały poczucie autonomii i integralności rodziny oraz ma promować takie formy profesjonalnego działania na rzecz dziecka i rodziny, np. podejmowane przez zespoły multidyscyplinarne w ramach instytucji i organizacji społecznych działających w środowisku życia rodziny, które będą sprzyjały jej niezależności oraz jej większej wydolności w rozwiązywaniu problemów.

LITERATURA

- Beck U. (2002), *Spółeczeństwo ryzyka w drodze do innej rzeczywistości*, PWN, Warszawa
- Braudel F. (1999), *Historia i trwanie*, PWN, Warszawa
- Biała J.B., Matyjas B. (red. – 2007), *Rodzina jako środowisko pracy socjalnej*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce
- Creswell J.W. (1997), *Qualitative Inquiry and Research Design. Choosing among Five Traditions*, London-New Dehli
- Guziuk M. (2004), *Podstawy metodologiczne prac promocyjnych*, OSW Olsztyn
- Jarosz E. (2008), *Ochrona dzieci przed krzywdzeniem. Perspektywa globalna i lokalna*. Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
- Kantowicz E. (2001), *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, Wyd. UWM, Olsztyn
- Kantowicz E. (2004), *Diagnozowanie i programy wsparcia na rzecz rodzin ryzyka*, [w:] E. Trafiałek, A. Kieszkowska, R. Stolecka-Zuber (red.), *Pomoc społeczna i praca socjalna wobec problemów współczesności*, PWSZ, Tarnobrzeg
- Kantowicz E. (2005), *Praca socjalna w Europie. Inspiracje teoretyczne i standardy kształcenia*, Wyd. UWM, Olsztyn
- Kantowicz E. (2008), *Rodzina ryzyka jako przedmiot zainteresowań naukowo-profesjonalnych pracy socjalnej*, [w:] W. Muszyński, E. Sikora (red.), *Miłość wierność i uczciwość na rozstajach współczesności. Kształty rodziny współczesnej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń
- Kantowicz E. (2010), *Koncepcje multiprofesjonalnego wsparcia dziecka w środowisku szkoły – szanse i bariery*, [w:] J. Surzykiewicz, M. Kulesza (red.), *Ciągłość i zmiana w edukacji szkolnej – społeczne i wychowawcze obszary napięć*, Wyd. UŁ, Łódź
- Kawula S. (1997), *Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych*, [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke, *Pedagogika rodziny*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń

- Kawula S. (2003), *Mozaikowość rodziny. Szkic do portretu współczesnych form rodzinno-mażeńskich*, Wyd. Adiaphora, Olsztyn
- Krasiejko I. (2010), *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejścia skoncentrowane na rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Wyd. Śląsk, Katowice
- Luckova I., Adams A. (2001), *Research in social work*, [w:] A. Adams, P. Erath, S. Shardlow (red.), *Key Themes in European social work theory. Practice and Perspectives*, Russell Mouse Publishing
- Marynowicz-Hetka E. (2003), *Podejście transwersalne w analizie obszarów działania społecznego*, [w:] S. Kawula, E. Marynowicz-Hetka, A. Przecławaska (red.), *Pedagogika społeczna w perspektywie europejskiej. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, Oficyna Wyd. Kastalia, Olsztyn
- Opozda D. (2010), *Fenomenologiczno-hermeneutyczna perspektywa badań nad rodziną*, [w:] M. Ciczkowska-Giedziun, E. Kantowicz (red.), *Pedagogika społeczna wobec problemów współczesnej rodziny. Polska pedagogika społeczna na początku XXI wieku*. Wyd. Akapit, Toruń
- Radlińska H. (1961), *Pedagogika społeczna*, Wyd. Ossolineum, Wrocław
- Smolińska-Theiss B. (1998), *Badanie przez działanie w pedagogice społecznej*, [w:] B. Smolińska-Theiss (red.), *Badanie i działanie w poszukiwaniu metod organizowania środowiska wychowawczego*, Wydawnictwo UW, Warszawa
- Theiss W., (1996), *Edukacja środowiskowa. Zarys problematyki*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 2,
- Winiarski M. (2003), *Nowe uwarunkowania badawcze pedagogiki społecznej*, [w:] S. Kawula, E. Marynowicz-Hetka, A. Przecławaska (red.), *Pedagogika społeczna w perspektywie europejskiej. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, Oficyna Wydawnicza Kastylia, Olsztyn

TRANSVERSAL PROSPECTIVE IN RESEARCH ON FAMILY AT RISK AND SOCIAL SUPPORT FOR CHILDREN AND FAMILIE

Summary

Family at the beginning of the XXI century has been influenced by many social risk and at the same time has been an object of scientific interests of socio-humanistic sciences, becoming also a subject of social support under Welfare systems. The exact example of the family, is family at risk, dysfunctional family, pathological family, having been researched by many sociologists, pedagogues, social politicians and social workers. The paper is an attempt to describe transversality as an interesting concept of research and social support for the family at risk. The aim of the discourse is to analyze transversal approach in theoretical and methodological prospective for exploration of family environment and to show possible interdisciplinary or multiprofessional approach in socio-educational activity with and for the family at risk.